

Az oktatáshoz való jog

Szerző: G. KARÁCSONY Gergely

Affiliáció: Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Rovat: Alkotmányjog

Rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András

Lezárás dátuma: 2021.10.29

Idézési javaslat: G. KARÁCSONY Gergely: „Az oktatáshoz való jog” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András) <http://ijoten.hu/szocikk/az-oktatashoz-valo-jog> (2022). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

Az oktatáshoz való jog az alapjogok második generációjához tartozó alapvető jog. Tartalmában nagymértékű eltérést mutat az oktatás két fő területére, a közoktatásra és a felsőoktatásra vonatkozó szabályozás. A közoktatás – különösen az alapfokú (elemi) oktatás – esetében a legfontosabb követelmény a mindenki számára ingyenesen hozzáférhető oktatás, amelyet a tankötelezettség bevezetésével kívánnak kiterjeszteni mindenkire. A közoktatás intézményrendszerében egyaránt megtalálhatók állami és nem állami intézmények; a nem állami intézmények szabad alapításának lehetőségét biztosítani kell, míg az állami intézmények esetében az államnak kötelessége mindenki számára hozzáférhető intézményekben a világnézetileg semleges oktatást biztosítani. A felsőoktatásban való részvétel csak azokat illeti meg, akiket képességeik erre alkalmassá tesznek, esetükben nem követelmény az ingyenes hozzáférhetőség sem. A felsőoktatás területén érvényesül a maga teljességében a tanítás és a tanulás szabadsága, amely szoros összefüggésben áll a tudomány szabadságával is. A tanszabadság elvéből vezethető le a felsőoktatási intézmények autonómiájának követelménye is. Az ebben a szócikkben foglalt információk alapvetően a szekuláris állammodell szerint működő országok viszonylatában érvényesek. Azokban az országokban, ahol az egyház vagy vallás meghatározza az állam működését, az itt írt alapelvek nem érvényesülnek.

Tartalomjegyzék

- 1. Az oktatáshoz való jog fogalma**
- 2. A közoktatás**
 - 2.1. A tanuláshoz való jog: tankötelezettség és ingyenesség
 - 2.2. A tanítás joga: állami és nem állami intézmények
- 3. A felsőoktatás**
 - 3.1. A felsőoktatáshoz való hozzáférés joga
 - 3.2. A felsőoktatási autonómia kérdése
- 4. JEGYZETEK**

1. Az oktatáshoz való jog fogalma

[1] Az oktatáshoz való jog az alapjogok második generációjába tartozó alapvető jog. Hagyományosan a ->művelődéshez való jog részterületeként jelenik meg az alapjogi dokumentumokban, így a nemzetközi egyezményekben és hazánk Alaptörvényében is. Részterületeiként a közoktatásban való részvétel jogát és a tankötelezettséget, valamint a felsőoktatás szabadságát, ennek részeként a tanítás és a tanulás szabadságát tartjuk számon. Szoros összefüggést mutat emellett a tudomány és a művelődés szabadságával is, így az oktatáshoz való jog ismertetésekor támaszkodnunk kell az e körbe tartozó ismeretekre is.

[2] Az oktatáshoz való jog egyéni szabadságjog jellegét a kezdetektől hosszú ideig háttérbe szorította a tankötelezettség mint egyéni kötelezettség és az ehhez kapcsolódó állami intézményfenntartási kötelezettség, amely az oktatáshoz való jog megvalósulásának egyik alapfeltétele. A tankötelezettség gondolata már Luther Mártonnál megjelent,^[1] az egyes országok törvényeiben pedig uralkodói kötelezettségként tételezik az (egyházi) oktatási intézmények fenntartását. Az oktatási intézmények kezdetben tehát egyházi intézmények voltak, csak a XVIII. századra vált az oktatásügy állami kötelezettséggé. A tanszabadság egyik első megjelenési formáját az 1795. évi francia alkotmányban találjuk, amely ezt tágabb értelemben az intézményalapítás és -fenntartás jogának mindenkire való kiterjesztése formájában fogalmazza meg. Az alkotmányokban a tanszabadság az első világháborút megelőző időben és a két világháború közötti időszakban jelenik meg. A második világháborút követően elfogadott nemzetközi egyezmények szövegében pedig már egyaránt megjelenik a tankötelezettség előírása, az állam intézményfenntartási kötelezettsége, valamint a tanszabadság joga.

[3] Hazánkban – számos más európai országhoz hasonlóan – a középkori és az azt követő források az ifjúság helyes nevelése és a katolikus hit fenntartása érdekében az uralkodó kötelezettségévé tették az iskolák alapítását és fenntartását. A központosított, állami irányítású iskolarendszer kiépítésében Mária Terézia *Ratio Educationis*a kulcsszerepet játszott, amely létrehozta a tankerületi rendszert is. A tankötelezettségről az Eötvös József nevéhez fűződő közoktatási törvény úgy rendelkezett, hogy minden 6 és 12 év közötti gyermeket köteles a szülő vagy gyám iskolába járatni.^[2] A tanszabadság más európai országokhoz hasonlóan hazánkban is először a vallásszabadság keretében jelenik meg mint a különféle vallások tanainak szabad tanításához való jog. A tanítás és tanulás szabadsága – mint az elsődlegesen a felsőoktatás területén kibontakozó jog – *a magyar egyetemről szóló 1848. évi XIX. törvénycikkben* így jelenik meg:

az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészt a tanuló arra nézve: mellyik tant, és mellyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehesen; másrészt: hogy a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is, [...] törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik.^[3]

[4] Napjainkra mind a nemzetközi egyezményekben, mind az államok alkotmányos szabályaiban kikristályosodott az oktatáshoz való jog általánosan elfogadott tartalma a következők szerint. Az alapfokú oktatás legyen mindenki számára elérhető, ingyenes és kötelező, amit az állam köteles a megfelelő intézményrendszer fenntartásával biztosítani. A középfokú és szakiskolai oktatást mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, míg a felsőoktatásban való részvétel lehetőségét mindenki számára, képességei szerint biztosítani kell. A tanszabadság, mely magában foglalja a tanulás és a tanítás szabadságát, teljeskörűen a felsőoktatásban érvényesül, ahol a tudomány szabadságával kiegészülve megteremti a felsőoktatás (egyéni, közösségi és intézményi) autonómiájának követelményét is.

[5] Az oktatáshoz való jog célját vizsgálva két fontos célkitűzést állapíthatunk meg. Egyrészt az

egyéni fejlődés lehetőségét, ahogy azt hazánkban az Alkotmánybíróság is kimondta:^[4] az oktatás az emberi személyiség kibontakoztatására irányuló tevékenység. A felsőfokú tanulmányok folytatásának joga pedig közvetlenül kapcsolódik az emberi méltóság általános személyiségi jogának ahhoz az összetevőjéhez, amely az ember önrendelkezési jogával és magánszférájának érvényesülésével együtt a személyiség kibontakozását, a személyi adottságok és törekvések nem alkotmányellenes kifejlesztettségét, illetve érvényesíthetőségét garantálja. Másfelől az oktatás egyéni és társadalmi haszna a munkamegosztásban való részvétel képességének biztosítása. Ezt jól szemlélteti Adam Smith^[5] megállapítása, mely szerint az oktatás célja a gazdaságban való minél hatékonyabb részvételre (a munkamegosztásra) való felkészítés. Ezzel cseng egybe a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (GSZKJNE), ami kimondja, hogy „az iskolai nevelésnek minden személyt képessé kell tennie arra, hogy hasznos szerepet töltsön be a szabad társadalomban”.^[6]

[6] Az egyes államok oktatási rendszerével (az alapfokú oktatástól a felsőoktatásig) szemben támasztott követelményeket részletezi az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa által 1999-ben elfogadott, a művelődéshez való jognak az egyezményben foglalt tartalmát értelmező és kifejtő dokumentum.^[7] Ezt a kritériumrendszert a 4A-ként is szokták emlegetni, az egyes szempontok angol megnevezésének kezdőbetűi után. Az oktatási rendszer vizsgálatának e négy szempontja a következő:

- **Elérhetőség (*Availability*).** A részes államokban legyenek elérhetőek ténylegesen működő oktatási intézmények és oktatási programok. A működéshez szükséges feltételek szintje ebben az esetben rendkívül eltérő lehet az országok fejlettségére és más körülményekre tekintettel, azonban a dokumentum példálózva minimális feltételként említi meg az időjárási körülményektől védő épület meglétét, az ivóvíz biztosítottságát, valamint a szükséges oktatók és tananyagok meglétét.
- **Hozzáférhetőség (*Accessibility*).** A hozzáférhetőség a tényleges, diszkriminációmentes elérési lehetőséget jelenti. A hozzáférhetőség három, egymást átfedő és összefüggő kritériumot takar: diszkriminációmentesség, azaz mindenfajta tiltott különbségtétel nélkül biztosítani kell mindenki számára az oktatáshoz való hozzáférést mind jogilag, mind ténylegesen; fizikai hozzáférhetőség, azaz az oktatási intézmények legyenek biztonságosan elérhető távolságban akár megfelelő közelségben lévő iskolaként, akár a modern technika segítségével (távoktatás útján); anyagi hozzáférhetőség, vagyis az oktatásnak mindenki számára megfizethetőnek kell lennie. Az egyezmény szövege szerint az alapfokú oktatásnak ingyenesnek kell lennie, míg a felsőbb szinteken törekedni kell az ingyenesség fokozatos bevezetésére.
- **Elfogadhatóság (*Acceptability*).** Az oktatás mind formáját, mind tartalmát tekintve legyen elfogadható a diákok és a szülők számára, így különösen legyen naprakész, kulturálisan nem sértő és jó minőségű.
- **Rugalmasság (*Adaptability*).** Az oktatásnak kellően rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy alkalmazkodni tudjon a változó társadalmak és közösségek igényeihez, és a diákok eltérő társadalmi és kulturális hátteréhez.

[7] A következőkben az oktatáshoz való jog két részterületét, a közoktatást és a felsőoktatást külön vizsgáljuk meg.

2. A közoktatás

[8] Az oktatáshoz való jog elemeit a szakirodalom többféle módon csoportosítja.^[8] Általában kiemelik a tanuláshoz való jogot és a tanításhoz való jogot mint az oktatáshoz való jog két aspektusát. Az alábbiakban e két tényezőt vesszük vizsgálat alá.

2.1. A tanuláshoz való jog: tankötelezettség és ingyenesség

[9] Az oktatáshoz való jog a közoktatás területén egyrésztől egyéni jogosultság, másrésztől

kötelezettség. Jogosultságnak tekintjük, mivel a közoktatási intézményekben mindenki oktatásban részesülhet, azonban a tanköteles korúak esetében ez kötelezettség is, amely kötelezettség teljesítésének feltételeit az állam tartozik megteremteni. A közoktatás vonatkozásában az ingyenes hozzáférés biztosítja az oktatáshoz való jog gyakorlásának lehetőségét a lehető legszélesebb kör számára. A tankötelezettség előírása szintén csak az ingyenes közoktatás esetében érvényesülhet maradéktalanul. Jól látható ez a vonatkozó nemzetközi egyezmények rendelkezéseiből is, amelyek kivétel nélkül együtt rendelkeznek az alapfokú oktatás kötelező voltáról és ingyenességéről. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerint „minden személynek joga van a neveléshez. A nevelésnek, legalábbis az elemi és alapvető oktatást illetően, ingyenesnek kell lennie. Az elemi oktatás kötelező.” A GSZKJNE hasonlóképpen rendelkezik, kimondva, hogy az elemi oktatást mindenki számára kötelezővé és ingyenessé kell tenni, a középfokú, a műszaki és szakmai középfokú oktatást pedig minden megfelelő eszközzel általánossá és mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni. A GSZKJNE az alapfokú oktatásban nem részesülő személyekkel kapcsolatosan kimondja, hogy esetükben az alapfokú oktatásban való részvételt bátorítani és fokozni kell. Az Európai Unió Alapjogi Chartája pedig a kötelező oktatásban való ingyenes részvétel lehetőségét rendeli biztosítani valamennyi európai polgár számára.

2.2. A tanítás joga: állami és nem állami intézmények

[10] A közoktatás intézményrendszerében egyaránt találunk állami alapítású és fenntartású iskolákat, valamint egyházi, alapítványi és más magánintézményeket. Az intézményalapítás joga az oktatás szabadságának egyik legrégebbi eleme, a modern források között a nemzetközi alapjogi egyezmények is sorra deklarálják ezt. A GSZKJNE biztosítja az egyéneknek és jogi személyeknek a jogát oktatási intézmények létesítésére és igazgatására azzal a feltétellel, hogy az egyezményben foglalt elveket tiszteletben tartják és hogy az ilyen intézményekben nyújtott oktatás az állam által meghatározott minimális követelményeknek megfelel. Az egyezményben foglaltak kapcsán az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogi Bizottsága felhívta arra a figyelmet, hogy az államok nem üresíthetik ki az oktatáshoz való jog biztosításából fakadó kötelezettségüket azáltal, hogy az oktatást magánkézbe helyezik. Az oktatás privatizációja ugyanis magában hordozza annak veszélyét, hogy a magas színvonalú oktatás csak a vagyonos rétegek számára lesz elérhető, vagy pedig megfelelő szabályozás hiányában a magánintézményekben folyó oktatás nem felel meg a minimális elvárásoknak, esetleg a privatizációs folyamat a hátrányos helyzetű csoportok oktatásból való kirekesztéséhez vezet.^[9]

[11] Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 14. cikke kimondja az oktatási intézmények alapításának szabadságát, valamint a szülők jogát arra, hogy a gyermekeik számára vallási, világnézeti vagy pedagógiai meggyőződésüknek megfelelő nevelést biztosítsanak. Fontos alapelvként szögezik le az egyezmények a szülők jogát a gyermeküknek adandó nevelés megválasztásához. E jogot a GSZKJNE írja le a legkimerítőbben, állami kötelezettségként deklarálva annak tiszteletben tartását:

az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat, hogy tiszteletben tartják a szülőknek, illetőleg adott esetben a törvényes gyámoknak a szabadságát arra, hogy a hatóságok által létesített iskola helyett az állam által megállapított vagy jóváhagyott minimális iskoláztatási követelményeknek egyébként megfelelő más iskolákat válasszanak gyermekeik számára, és hogy gyermekeik vallási és erkölcsi nevelését saját meggyőződésükkel összhangban biztosítsák.

[12] Az államnak tehát biztosítani kell a világnézeti elkötelezett iskolák létrehozásának lehetőségét, azonban ezen nem terjeszkedhet túl. Hazánkban az Alkotmánybíróság ezt úgy fogalmazta meg, hogy az államnak jogi lehetőséget kell biztosítani arra, hogy egyházi iskolák jöhessenek létre, az állam maga azonban nem köteles ilyen iskolákat felállítani.^[10]

[13] A szabad iskolaalapítás joga és a szülőknek gyermekeik neveltetésének megválasztásához fűződő joga az állami iskolák esetében azonban kiegészül még két igen fontos követelménnyel, az elérhetőséggel és a semlegességgel. Az állami iskola ugyanis nem lehet elkötelezett egyetlen vallás mellett sem, ez ellentétes volna az alkotmányokban deklarált állam és egyház szétválasztásának elvével és a vallásszabadság jogából következő követelményekkel is. Azok, akik nem kívánják gyermeküket vallásos elkötelezettségű iskolába járatni, az állami iskolákban találhatják meg a világnézetiileg semleges oktatást, ennek elérhetőségét az államnak biztosítani kell. Hazánkban az Alkotmánybíróság egyik korai határozata mondta ki, hogy ahol az állam az állami iskola épületét egyházi tulajdonba adja, azok számára, akik nem kívánnak egyházi iskolába járni, ténylegesen és úgy kell lehetővé tennie állami iskola látogatását, hogy ez ne jelentsen nekik aránytalan terhet.^[11]

3. A felsőoktatás

[14] Az alap- és középfokú oktatáshoz és neveléshez képest speciális helyzetet jelent a felsőoktatásban való részvétel. A nemzetközi egyezmények is sokkal szűkszavúbbak e kérdéskörben, általában mindössze a képességeihez mérten mindenki számára elérhető felsőoktatásról szólnak az oktatáshoz való jogot biztosító lehetőségként. A magyar Alaptörvény a felsőoktatás tekintetében egy alapjogi jellegű, valamint további, részletszabály szintű pénzügyi és szervezeti rendelkezést tartalmaz.

[15] A felsőoktatás joga speciális terület abból a szempontból is, hogy nemcsak a művelődéshez való joggal hozható kapcsolatba, hanem itt érvényesül a maga teljességében a tanszabadság és a kutatási szabadság is. Az egyének szempontjából a felsőoktatásban való részvétel kapcsolatot mutat a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való joggal is, mivel most már számos foglalkozás gyakorlásához követelmény a felsőfokú szakirányú végzettség, amelyet a felsőoktatásban lehet megszerezni. Ezt a kapcsolatot írja le a 1310/D/1990 AB határozat, illetve részletesen kifejti Bragyova András alkotmánybíró a 32/2012. (VII. 4.) AB határozathoz fűzött különvéleményében, kiemelve, hogy a művelődéshez való jogtól a foglalkozás szabadságát mindenekelőtt az választja el, hogy a foglalkozás szabadsága az egyén társadalomban való részvételét, megélhetését biztosító alapjog, míg álláspontja szerint a művelődés mint tevékenység az általános műveltség megszerzését szolgálja, és ezáltal az egyén személyiségének szabad kibontakoztatásához áll közelebb.

3.1. A felsőoktatáshoz való hozzáférés joga

[16] A nemzetközi egyezmények és hazánk Alaptörvénye egyaránt a képességeik alapján arra alkalmasak számára hozzáférhető felsőoktatásról szól. A megfelelő képességek meglétét így tehát vizsgálni kell és lehet a felsőoktatásba való belépéskor. Ez a felvételi eljárásban, illetve az ennek nyomán születő felvételi döntésben jelenik meg, amely – amint alább részletesen bemutatjuk – az egyetemek egyik legfontosabb joga. Hazánkban az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott a felsőoktatáshoz való hozzáférés feltételeivel, így különösen a felvételi követelményekkel. Az Alkotmánybíróság a 12/1996. (III. 12.) AB határozatban nem tekintette alkotmányellenesnek azt, hogy a felsőoktatási intézmény a felvételt büntetlen előlethez köthette. Azonban a 35/1995 (VI. 2.) AB határozat alkotmányellenesnek minősítette azt a szabályt, amely a felsőoktatás teljességéből, ideértve minden képzési szintet és intézménytípust, a megkülönböztetés lehetősége nélkül kizárta a közügyektől való eltiltás hatálya alatt álló személyeket.

[17] A felsőoktatáshoz való hozzáférés körében az egyetlen kötelezően alkalmazandó elv a diszkriminációmentesség, vagyis az, hogy képességeinek megfelelően mindenki hozzáférhessen a felsőoktatási tanulmányokhoz, mindenfajta önkényes megkülönböztetés nélkül. Ez a követelmény mindazonáltal nem jelenti azt, hogy a felsőoktatási felvételi során ne lehetne előnyben részesítést alkalmazni bizonyos társadalmi hátrányok kiküszöbölése érdekében. Erről hazánkban a 635/B/2007. AB határozat mondta ki, hogy nem feltétlenül jelenti a művelődéshez való jog sérelmét, ha a jogalkotó a „képesség” mellett más szempontokat is érvényre juttat a felvételi eljárás szabályozásánál. Különösen igaz ez akkor, amikor a szabályozás az Alkotmány más

rendelkezéseinek (például esélyegyenlőség) megvalósítását célozza.

[18] Sem a releváns nemzetközi egyezmények, sem pedig az alkotmányok nem írják elő az államnak az ingyenes felsőoktatás biztosítását. Hazánkban az Alkotmánybíróság a 79/1995. (XII. 21.) AB határozatban megállapította, hogy az ingyenes oktatás biztosítása csak az alapfokú oktatás területén követelmény, így nem származik az államnak kötelezettsége az ingyenes felsőoktatás biztosítására, és nem áll fenn alanyi jogosultság a tandíjmentességre sem. A gyakorlatban azonban napjainkban is az államok a felsőoktatás legnagyobb finanszírozói, sok esetben biztosítva így teljes vagy részleges tandíjmentességet a hallgatóknak. A felsőoktatás finanszírozásának számos elterjedt megoldása^[12] létezik a világban, az egyetemek állami költségvetési szervként való működtetésétől a hallgatóknak juttatott állami *voucher* útján való finanszírozásig, ahol a hallgató ezt az utalványt a választása szerinti intézményben „válthatja be”, nem pedig az állam tűzi ki előre, hogy melyik intézményben hány hallgató ingyenes tanulmányait finanszírozza.^[13] A felsőoktatás állam által és a hallgatók által való anyagi fenntartása egyaránt igazolható. Előbbi esetben a népszerűség magasabb fokú iskolázottságából fakadó ösztársadalmi előnyök (például a munkaerőpiaci változásokhoz való jobb alkalmazkodás képessége, a bűnözés csökkenése, a lakosság jobb egészségi állapotából következő alacsonyabb szociális kiadások) indokolják a felsőoktatás fenntartásának közfeladat jellegét. Utóbbi esetben az egyén szintjén érvényesülő nyilvánvaló előnyök (alacsonyabb munkanélküliségi ráta, diplomás bérelőny stb.) miatt tekinthetjük a felsőoktatásban való részvételt olyan egyéni befektetésnek, amely megtérül a hallgató számára a munkaerőpiacon.

3.2. A felsőoktatási autonómia kérdése

[19] A felsőoktatásról szóló tudományos és közéleti viták leggyakrabban érintett témája a felsőoktatási autonómia. Az autonómia kérdésköre az egyetemek létének célját és lényegét, illetve két sajátos egyetemi fogalmat, a tudomány és az oktatás szabadságát érintő probléma. Az európai kontinensen az egyetem lényegét az ún. humboldti egyetemi modellből vezethetjük le. Wilhelm von Humboldt (1767–1835) német tudós, filozófus és államférfi volt az, aki a berlini egyetem megalapítása kapcsán lefektette a modern kori európai egyetem eszmei alapjait. A humboldti egyetemi modell az egyetem és az iskola elválasztásán alapul. Amíg az utóbbinak a „kész és befejezett ismeretekkel van dolga” és csak ilyeneket tanít,^[14] addig az egyetem küldetése a tudomány művelése, amelyet egy soha teljesen meg nem oldott problémaként kell kezelniük és meg kell maradniuk a kutatásában. Az egyetemen az oktathat, aki maga is kutat, a kutató pedig akkor teljesebben igazán, ha a tudását átadja tanítványainak.^[15] A kutatás és oktatás egysége, mint a humboldti modell alapköve, a mai napig meghatározza az egyetemekről való tudományos gondolkodást az európai kontinensen. E koncepció részeként jelenik meg az autonómiára törekvés modern kori megközelítése is: a kutatói szabadság kulcsa a „magányosság” (*Einsamkeit*), amelynek társadalmi feltétele a külső hatalmi, gazdasági, ideológiai szempontok kívül tartása. A humboldti modell ezért egyaránt előfeltételezi az állami beavatkozástól való mentességet, ugyanakkor a társadalom elvárásait és a gazdasági szereplők befolyását is távol kívánja tartani az egyetemektől, hogy azok valóban betölthessék feladatukat.^[16] Habermas megfogalmazása szerint Humboldt a tudományt a társadalmi, egyházi és állami beavatkozástól „államilag szervezett autonómia” segítségével szeretné megvédeni.^[17] Tekintettel az oktatás és kutatás egységének koncepciójára, Humboldtnál az oktatási szabadság és a kutatási szabadság nem választható el egymástól, mint ahogy a professzor autonómiája és az egyetem autonómiája is egységet alkot, hiszen ez utóbbi adja meg a keretet az oktató szabadságának, amely viszont csak az egyetemi környezetben érvényesülhet.

[20] Ahogy a professzorok szabadságot élveztek a katedrán elmondottakkal és kutatásuk tartalmával kapcsolatban az egyetem falain belül, ez a szabadság nem volt korlátok nélküli a tudományterületükön túlmenően, politikai vagy társadalmi kérdésekben tett megnyilatkozásaik esetében. A tengerentúlon ezzel szemben az oktatók és kutatók tudományos szabadsága (*academic freedom*) az európainál jóval szélesebb teret nyert. A professzorokat fontos társadalomkritikusként

megillette az írásbeli és szóbeli véleménykifejtés joga az egyetem falain kívül is, nemcsak tudományos területen, hanem társadalmi és politikai kérdésekben is.^[18] Az Egyesült Államokban – szemben az európai országokkal – az oktatás és a tudomány szabadságát az első alkotmánykiegészítés által garantált véleménynyilvánítás szabadságából vezették le, amely felfogás tetten érhető az oktatás szabadságának fent bemutatott tág értelmezésében is.

[21] Napjainkban az oktatási és tudományos szabadságnak nincs általánosan elfogadott definíciója. Ha rendszerezni kívánjuk a létező modelleket, akkor elsődlegesen azt kell megvizsgáljunk, hogy ki az autonómia címzettje, a másik szempont pedig az önállóság terjedelme lehet. A kontinentális Európa országaiban általában a humboldti értelemben vett tudományos szabadság érvényesül, amely az egyetemeket a tudomány szabad és befolyásmentes gyakorlása érdekében kívánja megvédeni minden külső hatással szemben, biztosítva a kutató termékeny „magányosságát”, a tudomány utilitarista elvárásoktól mentes művelését és továbbadását. Ebben az esetben tehát az autonómia címzettje, jogosultja a felsőoktatási intézmény, amely a falai közt képes biztosítani a kutatók-oktatók számára a tudományuk műveléséhez és oktatásához szükséges szabadságot és befolyásmentességet. Az amerikai kontinensen, különösen az Egyesült Államokban, a fent bemutatott, széles körű oktatási és vélemény szabadság az akadémiai szféra képviselőit illeti meg, elsősorban személyükre fókuszált módon, társadalmilag hasznos feladatuk kibontakoztatása érdekében. Amit tehát a felsőoktatás (intézményi és nem személyi alapú) autonómiájának nevezünk, az az oktatás és a tudomány szabadságához kapcsolódó törekvés a felsőoktatási intézmények állami, társadalmi és gazdasági befolyástól való függetlenítésére. Az intézményi autonómia tehát inkább öngazgatást jelent.^[19] Tartalma nehezen körülhatárolható, általánosan elfogadott definíciója sincs, a nemzeti alkotmányokban is csak elvétve, töredékesen jelenik meg. Az USA legfelső bírósága négy aspektusát emelte ki az egyetemi autonómiának.^[20] Eszerint az egyetemek maguk dönthetik el azt, hogy ki taníthat, mit lehet tanítani, hogyan lehet tanítani és kit vegyenek fel tanulónak. Itt tehát a kutatás szabadsága a kutató személyéhez, míg a tanítással kapcsolatos szabadságok az intézményhez kapcsolódnak szorosabban.

[22] A felsőoktatási autonómia hazánkban alkotmányos szinten megjelenő felfogása a humboldti modell szűkített, a tudományos szabadságra koncentráló értelmezéseként jelenik meg. Az autonómia címzettje az alkotmányos rendelkezésekből nem állapítható meg egyértelműen. Az Alaptörvény X. cikke kimondja, hogy a felsőoktatási intézmények „a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza”. Az intézmények autonómiája tehát szűk körben érvényesül, és nem terjed ki a felsőoktatási intézmény működésének teljességére sem, hanem azt csak olyan mértékben biztosítja, amely ahhoz szükséges, hogy az akadémiai szabadság, illetőleg a kulturális jogok érvényre juthassanak.^[21] Nem terjed ki az autonómia az öngazgatás fogalma alá tartozó olyan lényeges kérdésekre sem, mint a vezetők kiválasztása vagy a szervezeti rendszer kialakítása. Az intézményi öngazgatás e szeletére a modern felsőoktatási trendek közül a külső (állami vagy gazdasági-társadalmi) befolyás mellett a legnagyobb veszélyt az ún. menedzserizmus^[22] jelenti, amely az autonómián kívülről érkező vezetők és az adminisztratív személyzet túlzott befolyását jelenti az egyetem irányításába.

[23] Az autonómia kapcsán fontos rámutatni arra a máig nem lezárt vitára,^[23] amely arról folyik, hogy az egyetemek gazdasági és pénzügyi szabadsága részét képezi-e az egyetemi autonómiának. Hazánkban ezt a kérdést tárgyalta a 62/2009. (VI. 16.) AB határozat is, amely kimondta, hogy a felsőoktatási intézmények gazdasági önállósága nem öncélú, hanem alapvetően a tudományos szabadság érvényesülésének a garanciája. Minél közelebbi a kapcsolat a tudományos és a vállalkozási tevékenység között, a felsőoktatási intézmény gazdálkodási autonómiája annál nagyobb alkotmányi védelmet élvez. A szakirodalomban ennek kapcsán kikristályosodó álláspont szerint az intézményi autonómia legfontosabb funkciója az akadémiai szabadság őrzése.^[24]

[24] A tudomány és a felsőoktatás művelőit megillető önállóság a magyar Alaptörvényben nem teljeskörűen és nem mindig nekik címzett módon jelenik meg. A X. cikk (2) bekezdése szerint „tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások

értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak”. A tudományos és az oktatási tevékenység szélesebb értelemben vett tartalma kapcsán a X. cikk (1) bekezdése kijelenti, hogy „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát”. Ez a megfogalmazás azonban nem a tudósokat megillető szabadságról szól, hanem a kutatásról mint tevékenységről általában, anélkül, hogy az autonómia konkrét letéteményesét megnevezné. A tanítás szabadsága esetében pedig két korlátozást is láthatunk: a törvényi keretek előírását, valamint a szabadság biztosításának konkrét célhoz rendelését is.

4. JEGYZETEK

[1] SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok*, Budapest, Osiris, 2008, 291.

[2] 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 1. §.

[3] 1848. évi XIX. törvénycikk 2. §.

[4] 35/1995. (VI. 2.) AB határozat.

[5] Adam SMITH: *A nemzetek gazdagsága*, Budapest, KJK, 1992.

[6] 13. cikk 1. pont.

[7] General Comment No. 13 (Twenty-first session, 1999) E/C.12/1999/10.

[8] BÁRÁNY V. Fanny: „Az oktatás jogi környezete – Az oktatáshoz való jog érvényesülése” *Neveléstudomány: oktatás – Kutatás – Innováció* 2018/4, 7.

[9] Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General comment No. 24 (2017) on State obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the context of business activities.

[10] 4/1993. (II. 12.) AB határozat.

[11] 4/1993. (II. 12.) AB határozat.

[12] G. KARÁCSONY Gergely: „A felsőoktatás finanszírozásának modelljei és tapasztalatai: A felsőoktatás finanszírozásának elmélete és nemzetközi modelljei” *Jog – Állam – Politika* 2014/4, 53–73.

[13] POLÓNYI István: *Az oktatás gazdaságtana*, Budapest, Osiris, 2002, 164–165.

[14] Wilhelm von HUMBOLDT: „A berlini felsőbb tudományos intézmények külső és belső szervezetéről” in Wilhelm v. HUMBOLDT *Válogatott írásai*, Budapest, Európa, 1985, 250.

[15] FEHÉR M. István: „Az egyetem humboldti eszméje és a német idealizmus” in LOBOCZKY János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban*, Eger, EKF Líceum, 2011, 22.

[16] SCHWENDTNER Tibor: „Filozófusok és hivatalnokok – megjegyzések a Berlieni Egyetem alapításához” *Magyar Pedagógia* 2017/4, 388–389.

[17] Jürgen HABERMAS: „Die Idee der Universität – Lernprozesse” in Manfred EIGEN – Hans-Georg GADAMER – Jürgen HABERMAS – Wolf LEPENIES – Hermann LÜBBE – Klaus Michael MEYER-ABICH: *Idee der Universität. Versuch einer Standortbestimmung*, Berlin, Springer, 1988, 150.

[18] Philip G. ALTBACH: „Academic freedom: International realities and challenges” *Higher Education* 2001, 207.

[19] KOCSIS Miklós: „A felsőoktatási autonómia korszerű értelmezésének elméleti kereteiről” *Kultúratudományi Szemle* 2021/1, 24–72.

[20] Regents of the University of California v. Bakke, 438 U.S. 265, 312. 1978.

[21] KOCSIS Miklós: *A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon*, Budapest, Topbalaton Kft., 2011, 129.

[22] Philip G. ALTBACH: „Academic freedom: International realities and challenges” *Higher Education* 2001, 216.

[23] G. KARÁCSONY Gergely: *Állami szerepek a felsőoktatásban*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2016.

[24] HRUBOS Ildikó: „A 21. század egyeteme” *Educatio* 2006, 670.